

Посилання на статтю

Пилипенко А.І. Статистичне забезпечення підготовки концепції розвитку суб'єктів господарювання (на прикладі ВНЗ) / А.І. Пилипенко, А.В. Васильєва // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013 - №1(45). - С. 129-137.

УДК 005.33:311.4

А.І. Пилипенко, А.В. Васильєва

СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВНЗ)

На прикладі ВНЗ культури і мистецтв розглянуто особливості інформаційного забезпечення підготовки концепції розвитку суб'єкта господарювання. Продемонстровано застосування статистичного забезпечення для формулювання її основних положень, аспектів, принципів. Рис. 3, табл. 1, дж. 18.

Ключові слова: концепція розвитку, суб'єкт господарювання, статистичне забезпечення, принцип, пріоритет, вищий навчальний заклад.

А.И. Пилипенко, А.В. Васильева

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОДГОТОВКИ КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ВУЗА)

На примере ВУЗа культуры и искусств рассмотрены особенности информационного обеспечения подготовки концепции развития субъекта хозяйствования. Продемонстрировано применение статистического обеспечения для формулирования ее основных положений, аспектов, принципов.

A.I. Pylypenko, A.V. Vasilyeva

STATISTICAL SUPPORT OF THE ENTERPRISE'S DEVELOPMENT CONCEPTION CREATION (ON THE EXAMPLE OF EDUCATIONAL INSTITUTION)

On the example of the culture and art educational institution peculiarities of information support of the enterprise's development conception creation are considered. The use of statistical support for the basic points, aspects and principles formulation is demonstrated.

Постановка проблеми. Первісним документом спрямованим на підтримку прийняття рішень, пов'язаних з визначенням загального напрямку розвитку організації і її життєздатності з урахуванням подій, які відбуваються або можуть відбутися в зовнішньому оточенні, є концепція. Згідно з економічним словником [1]: «концепція (лат. consertio) – це генеральний задум, що визначає стратегію дій при здійсненні реформ, проектів, планів, програм; система поглядів на процеси і явища в природі і в суспільстві».

Розглянемо питання підготовки концепції розвитку суб'єктів господарювання. Під суб'єктом господарювання будемо розуміти зареєстровану в устанавленому

законодавством порядку юридичну особу незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також фізична особа – підприємець [2].

Підґрунтям інформаційного забезпечення підготовки концепції є соціально-економічний аналіз, для здійснення якого можна застосовувати різноманітні методи:

проведення SWOT- та/або GAP-аналізу;

виявлення думки заінтересованих сторін (анкетування, інтерв'ю, фокус-групи тощо);

експертні опитування та інші.

Всі ці методи потребують використання різнобічної вхідної інформацію. Соціально-економічний аналіз – це не просто перерахування суб'єктивних припущень менеджерів. Він повинен якомога більшою мірою ґрунтуватися на об'єктивних фактах і даних досліджень і підкріплюватися статистикою, звітами в пресі, урядовими публікаціями, відомостями, отриманими від дилерів, коментарями споживачів [3, с. 61]. Використання статистичних методів дає змогу перевести багато проблем управління в площину точного кількісного відображення з якісним змістом, на основі реального інформаційного забезпечення розрахунків відповідно до потреб користувачів. Це гарантує творчий підхід до виконання конкретних завдань управління, пошук нових способів підвищення якості та обґрунтованості управлінських рішень, розроблення заходів щодо зростання ефективності в усіх сферах діяльності [4, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для цілісності сприйняття і використання законів діалектики у забезпеченні *концепції розвитку* (еволюції) процеси і в природі, і в духовному сприйнятті, і в суспільстві розглядаються в єдності і водночас у боротьбі протилежностей, що й забезпечує розвиток [5, с. 54]. Р. Акофф у своїх працях окреслив аспекти системного мислення, відокремив такі поняття як зростання і розвиток. Під терміном «розвиток» будемо розуміти «зростання компетенції і можливостей задовольнити як свої потреби і бажання, так і інших» [6].

Проблемі формування концепції розвитку присвячена велика кількість наукових праць. Це питання тісно пов'язано з розвитком стратегічного планування. Велике значення для розвитку стратегічного управління мали наукові роботи А. Чандлера, К. Ендрюса, І. Ансоффа та інших. Але як зазначено в [7], в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів до складу циклу стратегічного планування не включають одну з найважливіших складових - задум бізнесу, концептуальну складову плану. В [7] Архіпов В.М. також визначає наступні складові концепції розвитку бізнесу: бачення бізнесу, стратегічний аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища фірми, формування «місії» фірми, розробка задуму бізнесу, цілепокладання.

Поняття «концепція розвитку» пов'язують з різними видами діяльності. Так, наприклад, економічного і соціального розвитку регіону [8], управління державними фінансами [9], національної інноваційної системи [10], електронного урядування [11] і т.п.

Сьогодні, у зв'язку зі стрімким розвитком ІТ-технологій, Internet-ресурси з розробки систем управління підприємством, автоматизації бізнес-процесів пропонують власні структури концепцій систем. Основне призначення такої концепції полягає в наданні замовнику спільного бачення системи, виконуваних нею функцій, опису інформаційного і правового простору і взаємодії з іншими інформаційними системами [12].

Як зазначено в статті [13], при формуванні концепції, її базових принципів, необхідно користуватися визначеними правилами їх побудови на основі принципів системного підходу. Автор визначив наступні сім принципів формування концепції: узгодженості цілей; повної системи; єдності основи; неповної детермінованості і стохастичності; принцип розвитку; принцип задоволеності всіх учасників; комплексності підходу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, концепція може бути спрямована на розвиток держави, регіону, видів діяльності, галузі, населення, підприємства тощо. Інформаційний аналіз про функціонування зазначених системи (суб'єктів господарювання), потребує використання прийомів і методів наукового аналізу на базі статистичної методології.

В зв'язку з цим, відкритими залишаються питання статистичного забезпечення підготовки концепції, а саме: збір статистичної інформації щодо соціально-економічного розвитку суб'єкта господарювання; розробка та застосування методик оброблення, узагальнення й аналізу інформації; творче використання інформації та результатів аналізу, розробка на його основі узагальнення та висновків, обґрунтування пріоритетів розвитку; оцінка в реальному часі наслідків впровадження концепції [4, с. 12].

Формулювання цілей статті. Дана стаття присвячена розробці належного інформаційного забезпечення концепції розвитку суб'єкта господарювання, коректного й цілеспрямованого використання статистичного забезпечення її основних положень.

Основний матеріал дослідження. Розглянемо зазначену проблему на прикладі вищого навчального закладу (ВНЗ), як суб'єкта господарювання.

Згідно з Програмою комплексної перевірки діяльності вищих навчальних закладів [14] Концепція діяльності навчального закладу (напрямів та спеціальностей) є обов'язковим документом, який подає навчальний заклад для загальної характеристики вищого навчального закладу, перевірки стану дотримання положень Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів з питань освіти. Тобто, виконання принципу «узгодженості цілей».

Відповідно до [15] Концепція діяльності повинна ґрунтуватися на результатах моніторингу регіонального ринку освітніх послуг і відображати такі аспекти.

I. Загальна характеристика навчального закладу (інформація про рік заснування, форму власності, відомчу належність, стисла історична довідка про основні етапи розвитку).

II. Можливості навчального закладу щодо надання освітніх послуг: матеріально-технічна база, кадровий склад, навчально-методичне забезпечення.

III. Напрями та зміст розвитку навчального закладу.

Зазначені аспекти є загальними і дозволяють поглянути на ВНЗ як на «повну систему» (другий принцип). Тобто рівень деталізації, що фіксується в концепції, повинен відповідати рівню деталізації ВНЗ як елемента більшої системи (системи ВНЗів, Міністерства освіти і науки України, іншого відомства – органа управління). Для опису концепції розвитку кафедри або концепції діяльності за освітньою послугою необхідна своя концепція, яка повинна бути сформульована на рівні кафедри або надання самої послуги.

Далі наведемо визначення ВНЗ, бо саме це потрібно прийняти за апріорну інформацію і закласти її суть в основу концепції. Тим самим ми дотримаємося принципу «єдності основи».

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми

та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [16].

Тобто, ВНЗ, як і інші суб'єкти господарювання, для того, щоб розпочати свою діяльність зобов'язано отримати ліцензію. Саме процедурі ліцензування і повинно передувати створення концепції. Для більшої конкретизації особливостей підготовки концепції розвитку ВНЗ розглянемо концепцію підготовки фахівців сценічних та екранних мистецтв освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» галузі знань 0202 «Мистецтво» Луганської державної академії культури і мистецтв. Ця концепція створила підґрунтя для формування концепцій діяльності з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальностями 8.02020201 «Хореографія» і 8.02020301 «Кіно-, телемистецтво», що згідно [15] є обов'язковими.

Концепція підготовки фахівців сценічних та екранних мистецтв стала основою якісно цілісного визначення змісту навчання фахівців за спеціальностями 8.02020101 «Театральне мистецтво»; 8.02020201 «Хореографія»; 8.02020301 «Кіно-, телемистецтво». Концепція аналізує перспективи розвитку Південно-Східного регіону України щодо потреби у фахівцях зазначених спеціальностей, сучасний стан розвитку ринку мистецької освіти, визначає основні цілі, пріоритети та принципи підготовки магістрів на кафедрі сценічних та екранних мистецтв Луганської державної академії культури і мистецтв з урахуванням сучасного стану та тенденцій розвитку суспільства в постіндустріальний період.

Структура концепції складається з розділів:

I. Загальні положення.

II. Мета впровадження Концепції.

III. Аналіз потреб, на задоволення яких спрямована Концепція.

3.1. Ринок праці.

3.2. Ринок освітніх послуг.

3.3. Освітні стандарти.

IV. Основні акценти та принципи підготовки магістрів сценічних та екранних мистецтв.

4.1. Основні акценти.

4.2. Принципи підготовки магістрів.

V. Очікувані результати.

Така структура дозволила розкрити мету впровадження Концепції – реалізація взаємоузгоджених навчальних планів підготовки магістрів, відповідних освітнім стандартам вищої освіти, завданням модернізації суспільства та створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчо-продуктивного потенціалу й самореалізації кожного студента відповідно до його духовних і матеріальних потреб та інтересів в постіндустріальному суспільстві.

Під час розробки розділу «Аналіз потреб, на задоволення яких спрямована Концепція» було підготовлено статистичне забезпечення його основних положень. Так, наприклад, для аналізу ринку праці за спеціальністю 8.02020301 «Кіно-, телемистецтво» було вивчено загальну кількість телерадіоорганізацій України в період з 2001 по 2011 роки (рис. 1). Останні 11 років спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості телерадіоорганізацій в Україні. Загальна кількість телерадіоорганізацій України збільшилась у 2 рази. За результатами звіту Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення в 2011 році в Україні зареєстровано 1704 телерадіоорганізації. Дана тенденція свідчить про поглиблений інтерес широкого загалу до засобів масової комунікації, що

сприяє відкриттю інформаційних агенцій, Інтернет сайтів, прес-служб, телестудій, телерадіоканалів.

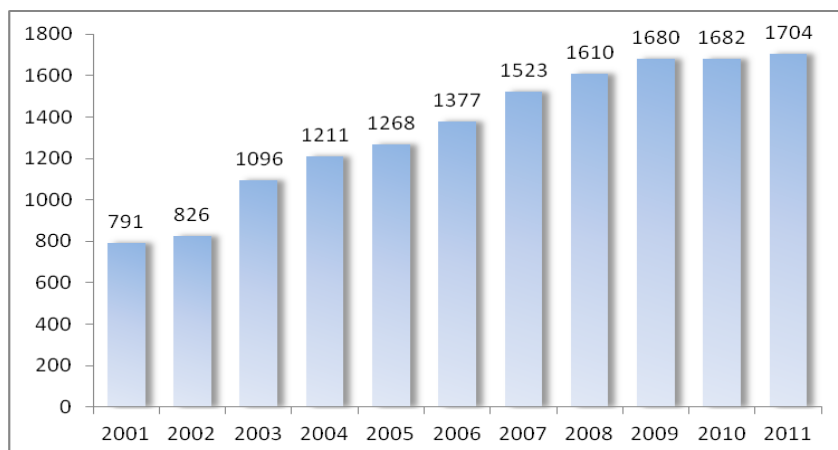

Рис. 1. Загальна кількість телерадіоорганізацій України

Статистичне дослідження ринку освітніх послуг дозволили виявити, що історично підготовка фахівців з сценічних та екранних мистецтв відбувалася на загальнодержавному рівні у містах-столицях Київ та Харків. По мірі зростання потреби підготовка таких фахівців стала переходити на регіональний рівень. Поступово у регіонах України розпочинається підготовка митців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Інформація про підготовку магістрів наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Територіальний розподіл вищих навчальних закладів у розрізі спеціальностей на 2012-2013 н.р.

Місто	Кількість ВНЗ		
	8.02020101 «Театральне мистецтво»	8.02020301 «Кіно-, телемистецтво»	8.02020201 «Хореографія»
Київ	4	3	3
Харків	2	1	2
Львів	1	-	-
АР Крим	1	-	-
Луганськ	1	1	1
Полтава	-	-	1
Суми	-	-	1
Рівне	-	-	1
Херсон	-	-	1
Кіровоград	-	-	1
Бердянськ	-	-	1
Всього	9	5	12

Також, особливий інтерес представляє статистичне дослідження формулювання назв кафедр, що є випусковими за переліченими спеціальностями. На рисунку 2 представлені результати статистичного дослідження формулювання назв кафедр ВНЗ України, що є випусковими за спеціальністю 8.02020201 «Хореографія».

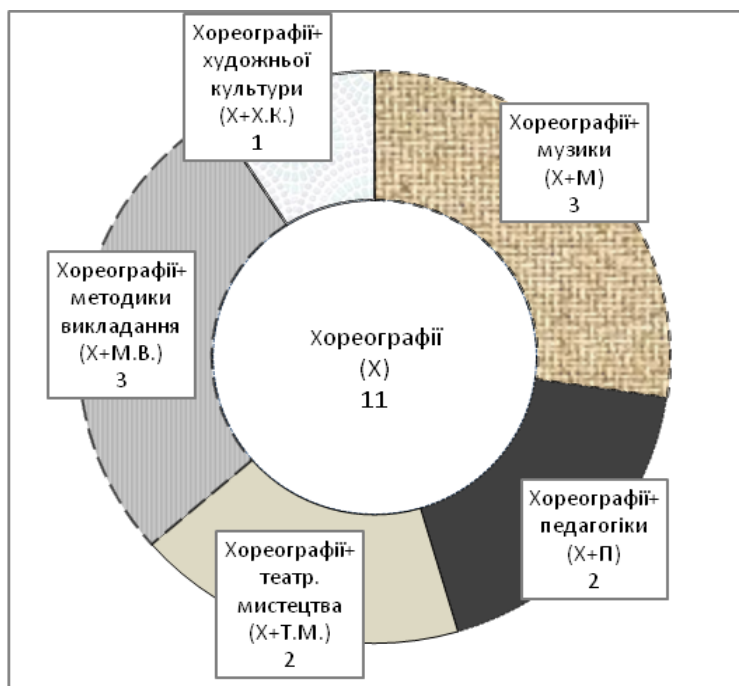

Рис. 2. Формулювання назв кафедр, що є випусковими за спеціальністю 8.02020201 «Хореографія»

В Україні станом на початок 2012-2013 року 22 вищих навчальних закладів готують магістрів з хореографії та мають відповідні випускові кафедри. З них половина (11 ВНЗ) мають профільні кафедри з хореографії. В цій групі назви сформульовані наступним чином: кафедра хореографії або наприклад кафедра бальної хореографії, чи кафедра класичної хореографії та інше. В інших 11 ВНЗ назви кафедр поєднують в собі профіль хореографії та ту чи іншу область знань. Так хореографію поєднують з музичним мистецтвом у трьох ВНЗ, з педагогічним мистецтвом – у двох, з театральним мистецтвом – у двох, з методиками викладання – у трьох, з художньою культурою – в одному ВНЗ.

Однією з причин таких комплексних назв є вимога МОН України – наявність кафедри зі спеціальної (фахової) підготовки, яку очолює фахівець відповідної науково-педагогічної спеціальності: доктор наук або професор [17]. Як підтверджують статистичні дані, два завідувача кафедри профілю «хореографія + музика» (Х+М) є доктори мистецтвознавства, які мають науковий ступінь за спеціальністю «Музичне мистецтво» (рис. 3). Завідувачі кафедри профілю «хореографія + педагогіка» (Х+П) є доктори педагогічних наук (дві особи), які захистили дисертацію за спеціальністю «Теорія та історія педагогіки». А завідувачі кафедри групи «Хореографія + театральне мистецтво» (Х+Т.М.) мають почесні звання Заслуженого працівника культури та Народного артиста. Два кандидати педагогічних наук очолюють випускові кафедри групи «Хореографія + методика викладання» (Х+М.В.), один з них захистив дисертацію за спеціальністю «Дошкільна освіта», а другий – «Теорія та методика професійної освіти». Завідувач кафедрою профілю «Хореографія + художня культура» (Х+Х.К.) – кандидат педагогічних наук за науковою спеціальністю «Теорія та методика професійної освіти».

Завідувачі профільними кафедрами з хореографії (Х) мають різні науково-педагогічні спеціальності і почесні звання. Так, наприклад, доктор і кандидат мистецтвознавства захистили свої дисертації за науковою спеціальністю «Теорія та історія культури», кандидат філософських наук за спеціальністю «Естетика (з філософських наук)», а кандидати педагогічних наук за спеціальностями «Теорія та методика професійної освіти» (дві особи) та «Теорія і методика управління освітою» (одна особа). Інші завідувачі мають у своєму арсеналі почесні звання: Народний артист (п'ять осіб), Заслужений артист (дві особи), Заслужений працівник культури (чотири особи), Заслужений діяч мистецтв (одна особа). Джерелом даних для даного статистичного дослідження стала інформація надана офіційними сайтами вищих навчальних закладів України.

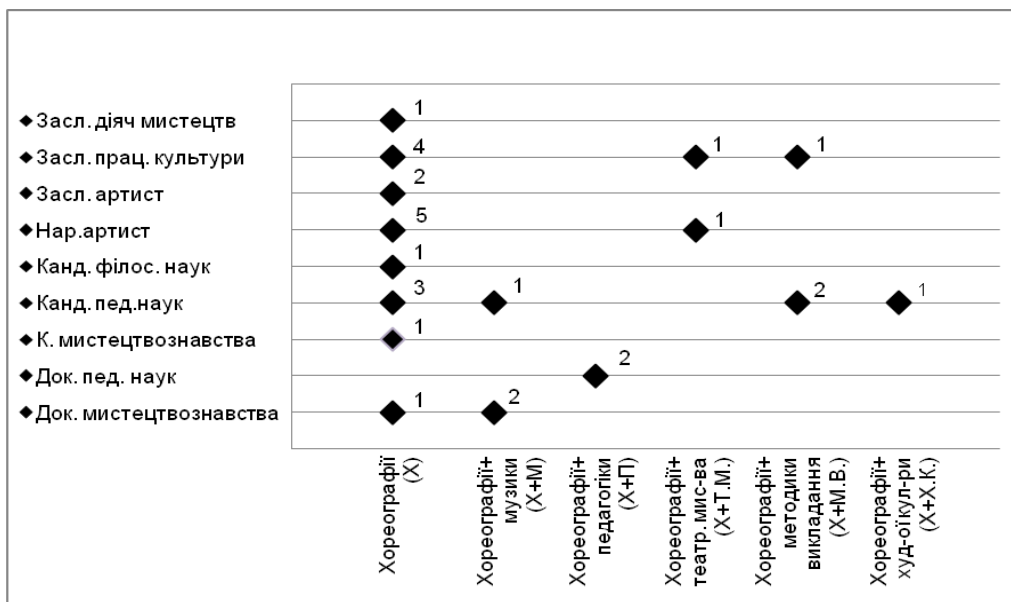

Рис. 3. Діаграма розсіювання: залежність назви випускової кафедри від науково-педагогічної спеціальності чи почесне звання завідувача

На сьогоднішній час для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» зі спеціальностей «Театральне мистецтво», «Хореографія» і «Кіно-, телемистецтво» відсутні стандарти. Це зумовлене не відсутністю спроможності їх створити, а концептуальною невизначеністю змісту підготовки фахівців, яка склалася у зв'язку з переходом суспільства на принципово новий етап свого розвитку – постіндустріальний, який визначається як «креативна економіка», «економіка знань», «інноваційна економіка».

Сьогодні є величезний вплив науково-технічного прогресу на мистецтво і культуру. Аналіз численних праць підтверджує, що сучасна техногенна цивілізація надає безпрецедентний вплив на художню культуру в цілому, на всі види традиційного мистецтва і викликає до життя новітні різновиди арт-практик, що формуються виключно на технологічній основі. Виникли принципово нові види технічно орієнтованого мистецтва, утворюються нові арт-мови і арт-простір. На наших очах багато в чому змінюється мова традиційних (література, живопис, музика, театр, балет) і технічних (фотографія, кінематограф та інші екранні мистецтва, мультимедіа) мистецтв, виникли актуальні технізовані арт-практики (перформанси, акції, інсталяції), а також новітні мережеві арт-феномени.

Мистецтво стало втрачати або істотно модифікувати свої традиційні та, здавалося б, непорушні основи [18]. І паралельно з цим, природно, змінюються і вимоги до підготовки фахівців всіх видів мистецтва.

Все це обумовлює неможливість точного передбачення розвитку потреб ринку праці, освітніх послуг, на задоволення яких спрямована Концепція. Крім того, розробка концепції вимагає визначеного часу. Тому інформація, що була отримана на початковому етапі, «застаріває» до моменту завершення розробки (принцип «неповної детермінованості і стохастичності») [13].

Основні акценти та принципи підготовки магістрів сценічних та екранних мистецтв повинні відповідати принципу «розвитку». В концепції зазначено, що навчання магістрів Академії засновано на наступних принципах:

1. Навчання через майстер-класи для формування професійних властивостей.

2. Вивчення філософських та історичних аспектів сучасних соціокультурних змін для формування світоглядної позиції в умовах постіндустріального суспільства.

3. Залучення до процесу викладання практикуючих фахівців з почесними званнями Народного артиста, Заслуженого артиста, Заслуженого діяча мистецтв, Заслуженого діяча культури України для реалізації практико-орієнтованого навчання.

4. Системно цілісне проявлення сформованих компетентностей випускників різних спеціальностей під час державної атестації шляхом представлення одного художнього твору, в якому задіяні всі випускники сценічних та екранних мистецтв.

Зацікавленими сторонами реалізації концепції розвитку ВНЗ є сам навчальний заклад (абітурієнти, студенти ВНЗ, професорсько-викладацький, адміністративно-господарський склад ВНЗ), ринок праці (підприємства різних форм власності всіх сфер економічної діяльності), держава (міністерства, відомства, служби державного управління). Положення концепції повинні бути складені таким чином, щоб у період їх реалізації і завершення не погіршити становище жодної з зацікавлених сторін і передусім людини як найвищої соціальної цінності (принцип «задоволеності всіх учасників») [13].

Впровадження Концепції розвитку ВНЗ сприятиме практичному застосуванню знань та можливостей випускників, що є важливим засобом самореалізації і розвитку особистості, і тим самим сталою розвинутого регіону, держави (принцип "комплексності підходу").

Висновки. Статистичне забезпечення розробки концепції підготовки магістрів сценічних та екранних мистецтв дозволило:

виконати ґрунтовний аналіз потреб, на задоволення яких вона спрямована;
дослідити тенденції розвитку ринку праці і освітніх послуг;
встановити наявність кафедр зі спеціальної (фахової) підготовки;
дослідити наявність фахівців відповідної науково-педагогічної спеціальності (доктора наук або професора), які очолюють випускову кафедру.

Тим самим, на прикладі ВНЗ культури і мистецтв, розроблено процедури отримання інформаційного забезпечення концепції розвитку суб'єкта господарювання. Це дозволило коректно й цілеспрямовано сформулювати її основні положення, аспекти, принципи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
2. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 № 1775-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.

3. Верховская О.Р. Стратегический менеджмент: Учебное пособие / О.Р. Верховская, О.П. Савичев. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2009. – 128 с.
4. Головач А.В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: навч. посібник / Головач А.В., Захожай В.Б., Головач Н.А. – К.: КНЕУ, 2005. – 333 с.
5. Геєц В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєц, В.П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
6. Акофф Р.Л. Трансформация в продвижении систем [Электронный ресурс] / Р.Л. Акофф. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Ako.htm>.
7. Архипов В.М. Формирование концепции развития бизнеса фирмы [Текст] / В.М. Архипов. – Известия Санкт-Петербургского Университета экономики и финансов: периодический научный журнал: [Журнал включен в список ВАК] / Гл. ред. Л.С. Тарасевич. – СПб., 2003. – № 3. – С.79-93.
8. Програма економічного і соціального розвитку Луганської області на 2013 рік. Рішення сесії від 29.12.2012 № 16/13 від 02.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/economy/se-state/program>.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами» від 03.09.2012 № 633-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/633-2012-p>.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17.06.2009 № 680-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13.12.2010 № 2250-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p>.
12. Требования к структуре и содержанию основной концепции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.altsoft.ru/ru/home/107-reglament?start=14>.
13. Рач В.А. Принципи формування концепцій / В.А. Рач // Вісник Державної служби України. – 2000. – №3. – С. 93-95.
14. Наказ Державної інспекції навчальних закладів «Програма комплексної перевірки діяльності вищих навчальних закладів України» від 04.07.2012 № 28-а. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dinz.gov.ua/index/ua/category/12>
15. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження примірних зразків документів, що додаються до заяв, для проведення ліцензування освітніх послуг у сфері дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти» від 17.09.2012 № 1021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.3889.0>.
16. Закон України «Про вищу освіту Верховна Рада України» від 17.01.2002 № 2984-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
17. Наказ МОН України «Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти» від 24.12.2003 № 847 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0075-04>.
18. Бычков В.В. Искусство техногенной цивилизации в зеркале эстетики / В.В. Бычков, Н.Б. Маньковская // Вопросы философии, 2011. – № 4. – С. 62-72.

Рецензент статті
д.т.н., проф. Рач В.А.

Стаття надійшла до редакції
05.03.2013 р.